

tsúfólódtak. Ezen szó nem új találmány . . . stb.“ s azután bőven előadja, hogy 1097-ből, a keresztesháborúk idejéből való s az akkori zsidóüldözők H. E. P. = *Hierosolyma Est Perdita* fölírású zászlairól van véve.

Tengelyt akaszt valakivel. A szólás jelentése: beleköt valakibe, kikezd, újjat húz vagy von valakivel. Dugonics is ilyes jelentésű szólásokkal együtt idézi: „Mindenbe bele kötölődzik . . . Mindennel *tengelyt akaszt*. Mindennel újat von“ (Példab. I, 185. l.) és: „Nem szeretnék vele újat vonni. Nem szeretnék vele *tengelyt akasztottat*“ (Példab. II, 96. l.) Erdélyi pedig így említi: „*Tengelyt akasztottak, ültettek*“ (Közm. 7722. sz.) és hivatkozik erre: „*Osszeakasztottak* . . . egymás ellen kikel. s megméri erejét“ (105. sz.). — A szólás magyarázata helyett idézem Móricz Pál: Régi magyar élet cz. kötetéből (1913. 175. l.) azt az esetet, melynek maga is részese volt. A debreczeni „szabadságról“ hazafelé hajtottak vastengelyes bricskán. Hogy más porát ne nyeljék, egymásután elébe vágnak sok vásáros kocsinak. Egy bőszőrményi „bicskásokkal“ teli, könnyű parasztkocsi azonban nem akarta magát megelőztetni. Móriczék öreg kocsisa ekkor odaszólt a három erdélyi lónak: „Azután . . . Úrficskám, kapaszkodjék a kocsi oldalba, — még figyelmeztetett az öreg. Azt hittem, hogy ég-föld összeszakad, olyan irtózatos erővel zúdultak neki a lovak. A bőszőrményiek a vert úton most már hiában ostorozták a lovakat, a saroglyát elértük. Már kocsi kocsi mellett csörgött . . . Pillanatig a két kocsi mintha egymáshoz ragadt volna . . . Behunytam a szememet. Óriási csattanást, recsegést hallottam. Rémetest zókkent a kocsink, hanem azért tovább száguldottak a lovak . . . Emberi jajsikoltás, lovak vészes nyerítése süvöltött a hátunk mögöl. — Teringtett! — kiáltotta apám . . . mi volt ez, öreg? — Balogh (kocsis), a horgas orrú, szikár öreg magyar, halkan felnevetett: — Eh, heh! Ez bizony egy kis tengelyvegszeg-akasztás volt, kedves gazdám . . .“

Ugyanebből a tárgyi körből való az *összerúgták a patkót* szólás, mely szinte magamagát magyarázza s nem nehéz érteni, ha az ember istállóban megfigyelte a lovat. Az egymás mellett álló állatok, különösen ha kissé „erkölcsösek“, etetés alkalmával ingerülten egymás felé harapnak, majd kissé szögbe fordulva hátsó lábbal oldalt rúgnak, sokszor súlyos kárt tévén egymásban; ilyenkor össze-össze csattan a patkó is. A szólás különösen akkor van helyén, ha egy ideig békésen megférő, egy gyékényen áruló emberek összekapását akarjuk jellemezni.

TOLNAI VILMOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

„Az ket Samvel könyvei . . .“*

kacs (= kapocs), „Az aito fogatoi, kacczai es zároi . . . Az egbe iaro aitoknak illien kacczai vannak, az eggik aito faia a mafikat bezária (271).“

* I. MNy. XIV. 96.

kezd, mint *segédige fog* helyett: „Fogafd be az fzekerbe à louakat, f-ereg ala hazadba, hogy à nağ effó meg ne tartoztaffon, f-haza nem kezdefz mehetni“ (341). — „S-vallion mit kezdek várni az lehovatul mégis többet“ (389). Vö. MTsz. és Nyr. 3 : 52.

koltó. *M.* a bibliai szöveg egyes fejezeteihez magyarázatokat fűzött s ezek egyikében a nagytestű Priapusról ezt mondja: „ackit nağ *koltóyu* Iftenec hittac az poganoc“ (328). Ebből megértjük a szó jelentését. A mi az eredetét illeti, valószínűnek tartom, hogy összefügg a *koltog*, *koltogat*. *koltant* igékkel, valamint az átvitt értelmű *lödörögő* együvé tartozik a *lödörög*-, *lödörög*gel.

kor. „Deł vtan hat orakortul fogva“ (450). „Holnap fziinte è korba elküldóm te hozzá“ (347).

korpe czímzó alatt a NySz. két adatot idéz, mindkettőt *M.*-ből; de ezekből nem érthető meg a *corpe* jelentése. Van azonban ugyancsak *M.*-nél még több adat is erre a különös szóra: „A Papiſtac Corpet Ereket, fos vizet hordoznac velec“ (19). — „loabot mególic f-mint latrot ki voufzac az oltar megól. Hat tiis Vrac à latrokat ha fziinte az corpét megilletiis meg ölytetec“ (251). — „Kezeket felemelue imadgyak a fuuas corpet es nagy terdet fuitnac neki“ (Melius, Az Aran Tamas . . . 1562 a 122. lapon). — Az utóbbi két adatból már kitünik, hogy *corpe* a „feszület“-et jelenti s hogy a latin „corpus“ ból van furcsa módon eltorzítva.

körmükre ég. „fziinte körmökre egótt“. — Erdélyi 4661 csak Faludira hivatkozik, a NySz. is csak újabb forrásokra.

körös. „Dauid valogata maganak öt fima kóueczkeket a cyörgő patakbol . . . Ez kóuec ackorák mint egy alma, körös kó.“ (71). Összetételei és származékai: *körös-körül*, *körös-ként*, *köröslen-körül*. Vö. NySz.

kösély. „Affátoc meg itt è völgyet, à hol régen viz volt. Mint a kófély ér, de moft kiapadot“ (374). — A MTsz. a *csékély* szónak *csökél*, *kecsél*, *kecsély*, *kecsély*, *kecsé*, *kecsély* változatait közli. Ilyen hangcsere változata *M.*-nál a *sekélynek* a *kösély*.

Közmondások. „Iften aggion io fzerenczét, bort buzat, beke-seget“ (401). Vö. Erdélyi 1002. — „Nem kell à difznónak à gómbet“ (20). Vö. Erd. 1776. — „Acki ebet akar verni, botot talál hozzá“ (252). Vö. Erd. 1148. — „Nem ál eben à lo halál“ (346 és 387). Vö. Erd. 1973 és 1974. — „Halal ellé nincz oruofsag“ (450). Vö. Erd. 3312. — „Hafonló hafonlót fzeret“ (194). — „Kóniú azt megverni, ackit Iften ver“ (53). — „Kóniú kopafzt borotualni“ (53). Vö. Erd. 4587. — „Mindenkor vagion à polyua kózótt tizta buza“ (336). — „Meg fem fogta f-addig melyefzti“ (346). Vö. Decsi. 51. — „Nem io az úszónek az orofzlannal iateczani“ (404). — „Iften belól itél nem kiwól“ (64). — Iften moft neked azon léuel fizet“ (192). Vö. NySz. *lé* alatt.

kuklya Ferencz? „Moftis Papa à mifeuel, kuklia ferenczel Chriftus mellé üttetec“ (20). — „Mint moft az poganoc, papoc, kuklia ferencz, Papa mellé ültetic, mint az Philifteufok az Vr fzeckeniet az Dagon mellé“ (443).

lásd hatsza. „Moft azert *lafhatsz* hol vagion à Kiraly dar-daia? *Lafhatsz* à korfo vizetis, acki à Kiraly feienel volt, hol vagion?“ (Nunc ergo vide, ubi sit hasta regis, et ubi sit sciphus aquae, qui erat ad caput eius?). — Károlinál (1590): *lášatsz*, Molnár Albertnél (1608 és 1612), valamint Károlinál is (1645) *lášatsz*;

Balásfnál teljesebb alakban (Csepr. Isk. 1616 az 53. lapon) *láfld-haccza*, de Károlinál 1661-ben már *láthatsz*.

lator. „A Priapus a nagy latrát ki vetette f úgy czináltac meg a képet, f ug imattac“ (341). — Átvitt értelmére nézve l. főntebb a *kollóról* mondottakat.

levegő. „Beburittátá vekony arany fickal es *leuegouél* . . . azért burettata be vgan arany pléuel, hogy inkább a sok niilafba el ne kopiéc az arany rola.“ — MA.-nál: *leuegő*: lamina, bractea, Blech, dünnes Blech, *sík* pedig: aluta inaurata, übergüldetes Leder. Vö. Adal. 383.

likas-likas. „Czinala Hiram mint eg háló olyan likas likas rez rostelt“ (278); „*özue* kötözöt likas likas háló“ (uo). — A melléknev változatlan megismérlésének, nyomósítás végett, talán legrégibb példája ez. Vö. „sok-sok pénz; elmegyek messze-messze“.

maga-ünt. „Nem ihagott vihagott a Salomo praedicatioian, mint a moftani maga ünt nepek.“ (300). — CzF.

előmagzat. „Ebbe az időbe, ammely idő fzerent az elő magzat fzkott élni . . .“ (377) „ammeni ideyig fzkott a gyermek az Anyya méhében lenni . . .“ (380).

misetok? „A mifetokoc fzinte igy complarkodnac“ (9). — „Elvezuek a mifetokoc . . . mind mifettül“ (320). — „A Iefuitac, a Baratot es Mifetokoc“ (342). — „Ti lator baratot pilifes mifetokoc“ (375). „Mindenkör fzántnak, aratnac telbe niarba mint a mifetokoc“ (446). — Luther a pénzért misézöket megvetöleg „messeknecht“-eknek nevezte. *M.* talán a misepéncz-gyűjtökre csinálta a *misetok* szöt.

által-múl. „Az kenzet ackit azoc adnak ackie az hufz esztendöt által multac“ (413).

napos esztendő? „Lakec penig Abfolon Ierufalembe, két napos esztendeig, es a David Kiralnac fzinet nem latá“ (182). — A bibliafordításokban e helyen csak „két esztendeig“ van, a *napos* jelző nélkül. Vajjon *M.* a mai *napéret* akarta-e, vagy pedig a *napot estig* (EhrC. 65, BécsiC. 22, WinklC. 139) módjára „a két álló esztendöt“ kifejezni, nem tudtam eldönteni. Kérésemre Dr. MAHLER EDE egyetemi tanár úr világosított fel, hogy ez is, valamint a 176. lapon levő „két esztendős napok“ két álló esztendöt jelent.

-nyi képző. „Az hatuan fing *hofzáné* templom két rézfze ofztatot“ (272). — „El mene azért Naaman, es mint eg fzántó föld *hofzfáni* földig ment vala el“ (383). Vö. NySz. — „Kerlek adafsek neké két öfzuer *terheni* föld“ (383). — „Minden fzept iot a mi vala Damafcusba visz ayandekon, tudni illik, neguen teue *terheni* ayandekot“ (395). — „Nagiob volt fel *kopianénal* a magaffága“ (274). — „Mint eg *elü arafznera*“ (303).

omladozik. „Megvyetani az Iehova Temploma beomladozot falait es padait“ (414). — Vö. NyÚSz.: *omladék*.

óta. „Mind az napfag ulta fogua, hogy elhatta az ú földet“ (394). — SIMONYI már idézte e mondatot Mel. SzJán. 394. lapjáról (MHat. II, 285), csakhogy az — mint már Mészöly megjegyezte (MNY. XI, 194) — ott nem található. Nem is ott, hanem itt van az.

ovik (l. *avik*, EtSz.). „A fzyblya a kezében vgan belé ot vala es hozzá ragadott vala a kezéhez“ (230). — Vö. CzF., beitéavul MTsz.

öböly. „Rubigo, emeftzó afzalo fzeļ, mint egy der, megüti az vetement az heüfeg *öble*, mint eg forroual öntenéd“ (290). — „El uefz a nap heüfeges *öble* es a rogia miatt“ (447). Vö MTsz.

paraszti. A NySz. e szónak négy értelmét adja: „grob, bäurisch, ungebildet, allgemein“. M.-nál (2) van egy ötödik, a mely mindezeknél régiebb: „Parazti életè nem lezen, hanem Iften hazanac szolgál“ és ugyanott: „paraztá nem tefzem, hanem Iftenne aianlattatott legyen“. Nyilvánvaló, hogy itt a *paraszti* ellentéte az *egyházinak*, vagyis am. „világi“. — Ugyanígy a codexekben: „Egihazi emberek es paraztok“ (VirgC. 101). „Es vala mynd egyhazy tevrueenben, mynd kedeg parazt tevrueenben jgeen tanolt“ (DomC. 194). „Az Nap yegzy az egyhazy feyedelmeket, . . . az hold yegzy az parafth wrakath es feyedelmeketh“ (ÉrdC. 106).

paréj. „Gyenge teyes etket, kóniú etek, *poréj*“ (379). — „Kime ne à mezöre, hog valami zöld *porét* fzedne“ (uo.). — „Belé metélé à főzöz fazekba az *poré* közzé“ (uo.). — „Kitölté à nepek nec az *porét* hogy egyenec“ (uo.). — „Nem ehetez azert meg à *porét*“ (uo.). — Károlinal: *paray* és egyebütt is. A *paréj*nek *poréj* ejtése, eddigi tudomásunk szerint, csakis itt fordul elő.

pont. „Ég ponctni befzed fem efett el“ (147); „mind ponctról ponctra“ (uo.).

pünkösdi király. „Nág fzegeyent vall, mint ég *Pinkófdi Király*“ (241). — „Az partolo fleit, alavalo nepek emelték Kirallia, mint ég pinkófdi Kiralt“ (242). — „Kiralkodez Zimri het napiglan . . . Zimri *pinkófdi Kiraly* helieth az Amrit telzic Kirallya“ (330).

rakvák. „A Baratot à ven bábac *rakuák* gonoz fzellettel es órdógfeggel“ (117).

sík l. levegő.

síróvá tesz. „Kerlec, ted *firouá* magadat, firy es óltózzel gyálz es firalmas ruhakba“ (179). — Károlinal: „Kérlek tetteffed mintha nagy keferuféged volna“.

sivalló. „le vagá à Ierobeamnac minden haza nepet, es czac ég *fivallo* élő embert fem hagia meg“ (328). — „De ime ott czac ég *fivallo* lelek fem vala, sem emberi fzőzat nem hallattatek“ (391).
Vö. MTsz. SZILY KÁLMÁN.

II.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.*

föbenjáró törvényszék, 1789: . . . „el-követet gonosz tselekedete véget ugyan a' most nevezett Vármegye *föbenjáró Törvényszékének* reá esendő étéletét, és kárhoztatását szokással el-kerülvén“ . . . 928/929.

födeles kelyh: ciborium, 1787: „2. meg Aranyozott ezüstös Kelyh, 1. Ciborium, vagy-is *födeleles* nagyobb *Kelyh*“. 1370.

födélfa, 1786: . . . „13 pár *födélfa* . . . à 25 denár“. 1212.

föläjtár, 1784: . . . „mégis elvittek egy fehér kerék kepenye-

get, és egy ujjassát a mentékhez hasonló színűt, különösen pedig a Jösi *föläjtáromtúl* el lopot 10. foréntokat“ . . . 361.

fölebség, 1785: . . . „a' mig e' véget maga *Föllebségénél* kérdést támosztand, és onnand feleletet veend“ . . . 483.

fölebb való piacsz, 1787: . . . „hogy tudya lévő Pörös Kerthez Funduson lévő járásátul el tilalmazná, portio Fundusát Kocsiaival, Lovával ne rongálná Mihálik Ferentz *Fölebb való Piatzon* promotealni fogja“ . . . 468.

* L. MNy. XII, 232, 342, XIII, 259, XIV, 98.